

Stockholms Enskilda Bank og familien Wallenberg

Det skuddet som endte Ivar Kreugers liv i Paris den 12. mars 1932, ble startskuddet for familien Wallenbergs og Stockholms Enskilda Banks marsj mot den absolutte toppen i svensk næringsliv.

Gjennom 1900-tallets to første tiår hadde Ivar Kreuger bygget opp et verdensomspennende imperium som i stor grad var fundert på produksjonsmonopolet på de berømte svenske sikkerhetsfyrstikkene. Kreuger assosierte seg i 1908 med Paul Toll, en annen ung sivilingeniør, og etablerte bygningsfirmaet Kreuger & Toll, som snart ble landets største entreprenørbedrift. Men det var fyrstikkindustrien som interesserte Kreuger mest, og det skulle ikke ta mange år før han ble allment omtalt som «fyrstikk-kongen».

Kreugers metode var egentlig svært enkel: Han ga lån til andre land i bytte mot fremstillings- og salgsmonopol på fyrstikker. Til slutt kontrollerte han omtrent 75 prosent av verdens fyrstikkproduksjon. Slik bygget Kreuger opp en stadig ekspanderende bedriftsgruppe og et finansimperium. Men fyrstikk-kongen var også en svindler. Han tok opp store lån til sin enorme finansielle virksomhet uten å underkaste sin økonomiske situasjon særlig nøye granskning. Egentlig var hans bokføring lagt opp slik at han kunne få reist kapital uten å måtte klargjøre sin forretningsmessige situasjon.¹

Den store depresjonen og de likviditetsproblemer den skapte på 1930-tallet ble dødsstøtet for Kreugers imperium, som på grunn av kapitalmangelen ikke kunne anskaffe den nødvendige kapital til innfrielse av forpliktelser. Fra desember 1931 oppholdt Kreuger seg i New York i et forsøk på å ta opp nye lån og dermed løse sin likviditetskrise. Han trengte hundrevis av millioner dollar, men klarte ikke å skaffe mer enn fattigslige fire millioner, som måtte tilbakebetales innen en måned. Halvparten av dette beløp ble skutt til av Sveriges riksbank og noen

andre banker med det formål å redde Kreugerkonsernet fra fullstendig kollaps. Det vilkår som ble satt, var at han skulle returnere til Europa for å gi en fullstendig redegjørelse for sin økonomiske stilling.

Kreuger ankom Paris den 12. mars 1932, men kom på grunn av det dødbringende skuddet aldri til å møte representantene (blant dem en Wallenberg) for de svenske og amerikanske bankene. Det finnes imidlertid også en kilde som ville ha det til at Marcus Wallenberg traff fyrstikk-kongen dagen før hans død. Dette møtet skulle ha medført dødsstøtet for Kreugers nær bankerotte konsern.² Selvmordet eller mordet – omstendighetene er fortsatt omspunnet av dunkelhet – fremkalte sammenbruddet for hans enorme imperium og sendte sjokkbølger gjennom finansverdenen. Og ikke bare i Sverige. Kreuger hadde lånt penger i alle deler av verden. Mange investorer så sine formuer forsvinne som ved et trylleslag, og i den etterfølgende turbulensen ble den svenske statsministeren Carl Gustaf Ekman tvunget til å gå av. Han hadde usannferdig benektet at hans parti, Frisinnade folkpartiet, hadde tatt imot 50 000 kroner av Kreuger. Ryktet ville ha det til at han var blitt bestukket av fyrstikk-kongen. Det skulle være forklaringen på at Kreuger en måned før sin død i mars, hadde fått innvilget et lån, hvorav mesteparten gjennom Sveriges Riksbank, takket være Ekmans personlige intervensjon.

Gevinstene av sammenbruddet

Familien Wallenberg og Enskilda profiterte i stor skala på Kreugers sammenbrudd. Hvordan det gikk til, er ennå ikke klarlagt, men faktum er at de skaffet seg en meget stor eller avgjørende innflytelse i blant annet Svenska Tändsticks AB (nå Swedish Match), Telefon AB LM Ericsson, Alfa Laval, Stora Kopparberg og Svenska Kullagerfabriken (SKF).

Noen dager etter Kreugers død ble det nedsatt en Kreugerkommisjon i Stockholm, hvor de fremste konkurrentene til Kreuger & Toll var med, blant disse Jacob Wallenberg, Ulf Adelsohn, tidligere leder av Moderata samlingspartiet, hevdet at kommisjonen utså seg selv på følgende måte: advokaten Hugo Stenbeck underrettet finansministeren om at Kreuger & Tolls konsernledelse hadde tilsatt kommisjonen. Deretter gikk han til Kreuger & Toll og ga beskjed om at regjeringen akkurat hadde tilsatt den.³

Over hele landet gikk det så en bølge av rykter omkring Kreugers

dødsfall, svindel, falsknerier og andre klanderverdige forretningsmetoder. Børsen i Stockholm ble stengt og mange småsparere ble grepet av panikk og solgte sine aksjer for praktisk talt ingenting. Wallenberg tilhørte de finansgrupper som dro fordel av panikken og kjøpte opp aksjer til regelrette fantasipriser. Det er ikke sannsynlig at Kreugers sammenbrudd var en følge av en konspirasjon av fiendtligsinnende finansfolk (de store svenske bankene) og deres manipulasjoner,⁴ men det er likevel åpenbart at de profiterte på sammenbruddet. De kan ha vært ansvarlige for mange av de ryktene som skapte panikk blant småsparerne, men de kan også ha vært uskyldige. Det er meget usannsynlig at vi noen gang får vite dette sikkert, men det vi vet er at Wallenbergene etter 1932 sto frem som Sveriges største finansmennesker og industriledere.

Enskilda Bankens imperium

Familien Wallenbergs imperium har røtter i 1800-tallet, da André Oscar Wallenberg grunnla Sveriges første private bank, Stockholms Enskilda Bank (1856), som skulle komme til å spille en ledende rolle i den forestående industrialiseringen av Sverige. To av hans tyve barn, Knut Agathon (1853-1938) og Marcus (1864-1943) – de var halvbrødre – drev banken så fremgangsrikt at den ble en av de største i landet, og omkring 1910 (da Kreuger akkurat hadde startet oppbyggingen av sitt imperium) var Wallenberg blitt Sveriges mektigste familie. Fra 1911 engasjerte Knut seg mer og mer i politikken, og under første verdenskrig var han utenriksminister mens Marcus sr. overtok den aktive ledelsen av familiens bank.

Marcus sr., den første finansmagnaten i Sverige, var også politisk aktiv, og deltok i handelsforhandlinger med de allierte i årene 1916 til 18. Han var også delegert ved en rekke økonomiske konferanser etter første verdenskrig, og ble i 1924 medlem av Folkeforbundets økonomiske komité. Han var videre en av initiativtagerne til det Internasjonale Handelskammer. Gjennom all denne virksomheten begynte verden å lære å kjenne familien Wallenberg, som i sin tur oppdaget verden utenfor Sverige og etablerte kontakter en rekke steder.⁵

Marcus opptrådte også som stråmann for den tyske ammunisjonstrussten (Deutsche Waffen- und Munitionsfabriken AG).⁶

Og det fader Marcus hadde gjort under første verdenskrig, det gjorde sønnene Marcus og Jacob under den andre: De medvirket i kamouflasje-

affærer. Krigen og de tørste arene etter krigen ga Familien Wallenbergs store gevinster og stor innflytelse, men det store spranget var blitt tatt umiddelbart etter Kreugers sammenbrudd i 1932.

Esse non videri

Setningen «esse non videri» – «å være uten å synes» – var valgspråket for Marcus sr., Jacob og Marcus. Familien Wallenbergs innflytelse på svensk økonomi og svensk finansvesen etter 1932 har vært enorm, men den makt familien har utøvet, er for en utenforstående ikke tilsvarende iøyenfallende, fordi navnet Wallenberg som oftest ikke er knyttet til de bedriftene familien kontrollerer. Til de mest kjente av disse hørte SKF, ASEA, Saab, Scania Vabis, Alfa Laval, Swedish Match og LM Ericsson.

Det er interessant å konstatere at det i Sverige ikke er absolutt nødvendig å eie en majoritet av aksjene i et selskap for å utøve avgjørende innflytelse, fordi de fleste aksjene innehas av hundretusener av småeiere som aldri møter opp ved avstemninger og ikke har noen kontakt med hverandre. De har kort sagt knapt noen innflytelse i det hele tatt. På den annen side finner vi en konsentrasjon av aksjer i hendene på en eller flere finansielle interessegrupper. Og disse har også rådgivere som vet hvordan en bedrift skal drives. De små aksjonærene mangler i de fleste tilfelle slik kompetanse.

Dertil kommer at det finnes ulike aksjetyper, som gir eierne forskjellige grader av stemmerett. Det finnes A-aksjer med én stemme og B-aksjer med bare en tusendels stemme, hvilket innebærer at en A-aksje gir like stor innflytelse som tusen B-aksjer. Det vanlige er at aksjonærer som eier 5-10 prosent av aksjene kan kontrollere et selskap, forutsatt at det er et selskap med mange aksjonærer.⁷ Men dessverre er virkeligheten i aksjeverdenen ikke så overskuelig som dette kan få en til å tro. Aksjene må ikke nødvendigvis opplyse om eiernes navn, og derfor behøver navnet Wallenberg ikke synes, ikke engang når familien kontrollerer et selskap.

Wallenbergs imperium bæres av fire pillarer: Familiemedlemmenes individuelle, private interesser, Knut og Alice Wallenbergs stiftelse, Stockholms Enskilda Bank og holdingselskapene. Av disse var Investor og Providentia de viktigste. Begge holdingselskapene var bare begynnelsen av en endeløs kjede av datterselskaper, som i sin tur eide datterselskaper som eide datterselskaper etc.

en sentral rolle i Wallenbergs imperium. Etter den svenske bankloven tillates ikke banker å eie aksjer i andre selskaper. Formelt var både Investor og Providentia selvstendige juridiske personer, men i realiteten var de meget tett knyttet til Enskilda.

«Likvidasjonen» av Providentia

Konturene av Wallenbergs kamufleringskunst kunne anes allerede i 1916, da beslutningen ble tatt om å likvidere Providentia og danne et nytt holdingselskap med en slik konstruksjon «at ekspertene ikke skulle klassifisere det som et datterselskap». Providentia gikk, i overensstemmelse med planene, i likvidasjon, og majoriteten av aksjene ble overført til det nylig dannede AB Investor. Men «Providentia under likvidasjon», som det heretter skulle kalles, ble mer aktivt enn noensinne. Enorme verdier, som selskapet etter loven ikke fikk inneha, ble samlet i Providentia. «Under likvidasjon» innebar i praksis at selskapet unndro seg myndighetenes kontroll. Jacob Wallenberg ble bobestyrer.⁸

Den svenske bankinspeksjonen rapporterte i 1945 at Providentia, som jo hadde vært «under likvidasjon» nær tredve år tidligere, fortsatt sydet av liv. Det eide blomstrende datterselskaper, og gruppen besto av mer enn 35 selskaper. Providentia var i praksis aldri blitt likvidert, og det eksisterer den dag i dag.

De personlige forbindelsene i storfinansens verden spilte naturligvis en viktig rolle med henblikk på familiens stadig voksende makt. Som långivere hadde Enskilda innsyn i mange bedrifters økonomiske stilling, og ofte viste det seg at medlemmer i Enskildas styre også hadde tatt plass i andre bedriftsstyrer.⁹

Familien Wallenbergs innflytelse i den svenske økonomien var kort sagt unik. Gjennom intimt samarbeide med utallige helt eller delvis kontrollerte selskaper spilte familiens bank en viktig rolle i Sveriges overgang fra landbruks- til industrinasjon. Derfor ble den også betraktet som næringslivets bank fremfor alle andre.¹⁰ I mellomkrigstiden knyttet Enskilda et nett av intimt sammenvevede finans- og holdingselskaper over hele landet. Gjennom denne gruppens nære kunde- og eierforhold overfor banken og dens ledelse, fikk den en dominerende økonomisk innflytelse.

I årene 1933-45 deltok brødrene Wallenberg og Enskilda Banken i stor skala i ulike svensk-tyske finansielle prosjekter som ga enorme ge-

vinster i avkastning, særlig i de første tre årene etter utbruddet av verdenskrigen. For eksempel ble det oppgitt at Enskildas totale finansielle ressurser i 1940 beløp seg til 544 millioner dollar. Det var en stor sum, men allerede i 1943 hadde ressursene vokst til 647 794 917 dollar!¹¹

3

Den tyske ørn

Når det gjelder familien Wallenberg, skal vi i denne boken oppholde oss først og fremst ved den virksomhet som ble bedrevet av Marcus (1899-1982) og Jacob (1892-1980). Marcus ble betraktet som proalliert og Jacob som protysk, men begge brødrene betraktet hele verden som sitt virksomhetsområde. For de tjenester Jacob gjorde Nazi-Tyskland, ble han i 1941 utnevnt av Hitler til «Kommandør av den tyske ørns fortjenesteorden».¹² Det var en utmerkelse Hitler hadde innstiftet i 1937, og som ble utdelt til et lite fåtall utlendinger som hadde yttet Det tredje rike spesielt store tjenester.

I 1945 satt Marcus i styret i 33 selskaper, mens Jacob var styremedlem i 23. Fra 1927 til 46 var Jacob administrerende direktør i Enskilda, men i 1946 ble han fratatt denne stillingen, formodentlig etter amerikansk påtrykk (se tolvte kapittel), og ble etterfulgt av broren Marcus.

I denne korte oversikten har leseren fått et visst innblikk i Wallenbergimperiets og Enskilda Bankens vekst. Innen vi retter vår oppmerksomhet mot deres kamuflasjevirkosomhet før og under annen verdenskrig, skal vi se grundig på de offisielle forholdsreglene de allierte tok i den hensikt å forebygge stråmannsaffærer og andre kamuflasjeoperasjoner.

Handel med fienden og Safehaven-programmet

Gjennom århundrer har flåteblokade vært den økonomiske krigføringens fremste våpen. Den moderne flåteblokades opprinnelse kan spores til England, som i 1601, under krigen mot Spania, proklamerte «stopp av, hindringer for og tiltale mot all handel og alt kjøpmannskap.»¹ Blokader var virkningsfulle; de kvalte fiendens handelsforbindelser med omverdenen, iblant langsomt, men i det lange løp alltid effektivt. Viktigere var det naturligvis at blokaden hindret fienden i å skaffe seg de lagre som var nødvendige for å kunne fortsette krigen.

Nøytrale lands handelsutveksling med krigførende makter styres av internasjonal rett. De krigførende nasjoner har rett til å stoppe og inspisere fartøyer under nøytralt flagg og konfiskere den kontrabande som finnes ombord i disse. Sammen med utviklingen av internasjonal rett angående sjøfartsblokade, ble også begrepet kontrabande utviklet. Man skilte da mellom tre kategorier. Den viktigste av disse var krigskontrabande: Geværer, ammunisjon, kanoner, etc. Denne kategori ble snart utvidet, da det ble hevdet at for eksempel tre og jern for produksjon av fartøyer eller kanoner, når alt kom til alt kunne være til like stor skade som geværer eller kanonkuler.² Slike varer ble regnet til gruppen vilkårlig kontrabande. Til slutt fantes grupper som ble antatt å være ikke-kontrabande: Matvarer og konsumvarer.

Så sent som i London-konvensjonen (1909) ble varer som gummi og malm regnet som ikke-kontrabande. Bare fem år senere, da første verdenskrig brøt ut, ble denne klassifiseringen forkastet som foreldet og meningsløs. Distinksjonen mellom absolutt og vilkårlig kontrabande var blitt uholdbar: Matvarer kunne være avsett for en hær like meget som for sivilbefolkningen, og gummi kunne brukes i militære kjøretøyer og militærstøvler like meget som til produksjon av fottøy for sivilbefolkningen. Man innså at praktisk talt all import egentlig

kunne bidra til å styrke moralen på hjemmefronten og være til nytte for krigsinnsatsen.

I århundrer hadde sjøfartsblokaden vært den økonomiske krigføringens primære våpen. Storbritannia hadde forstått å utnytte dette bedre enn noen annen nasjon, noe blant annet Napoleon og det keiserlige Tyskland hadde fått smertelig erfare. Men i takt med at samfunnet ble mer komplisert og den multinasjonale handelens ånd spredde seg i verden, ble det gamle blokadevåpenet utilstrekkelig.

Økonomisk krigføring

Under første verdenskrig innså man for første gang at fiendeinteresser som eiendom i utlandet og patenter kunne brukes til gagn for krigføringen. Å kamuflere eiendeler ble et vanlig fenomen, og på dette svarte britene med en lov for handel med fienden og innsettelse av en Custodian of Enemy Property, en formynder for eiendom som tilhørte fienden. USA proklamerte en egen Trading with the Enemy Act: Alle forretningsforbindelser med fienden, av hvilket som helst slag, var forbudt uten regjeringens uttrykkelige godkjennelse. I mellomkrigstiden kunne man iakttå en tilbakevending til de idealer som var angitt av Hugo Grotius (1583-1645), ofte kalt «den moderne folkerettens far». I sitt verk om krigens og fredens rett, «De jure belli et pacis», skrev han:

«Det er en forpliktelse for en krigs utenforstående å ikke gjøre noe som kan styrke den side hvis sak er urett, eller hindre bevegelser hos dem som fører en rettferdig krig . . .»³

Hva gjelder annen verdenskrig råder det jo faktisk ingen uenighet om hvilken sak som var «rettferdig» eller «urett». Grotius siktet imidlertid til stater, ikke til individer. Etter internasjonal, hevdvunnen lov, er det en nøytral stats første plikt å avholde seg fra å støtte eller favorisere noen av de krigførende parter. Borgere av nøytrale stater kan, på egen risiko, assosiere seg mer intimt med en krigførende stat, men må avholde seg fra å involvere sitt hjemland i slike affærer.⁴ På den annen side er en stat etter internasjonal rett ikke pliktig til å hindre sine borgere i å gjøre forretninger med krigførende land. Dette innebærer i praksis at så lenge den nasjonale lovgivningen ikke forbyr borgere å gjøre forretninger med krigførende land, står det dem fritt å gjøre det.

I annen verdenskrig trådte den amerikanske Trading with the Enemy Act i kraft igjen. Retten til konfiskasjon ble utvidet, gjort mer fleksibel, og kom nå til også å omfatte patenter. Amerikanske bedrifter kunne

av regjeringen gis rett til lisensfremstilling uten å betale royalty. Konfiskerte bedrifter måtte, hvis mulig, tjene krigsproduksjonen. Myndigheten til å konfiskere utenlandsk eiendom ble tillagt Alien Property Custodian, mens Bureau of Foreign Funds Control, som sorterte under finansdepartementet, fikk hovedansvaret for forvaltningen av denne myndigheten.⁶

Egentlig var den økonomiske krigføringen mot Tyskland, Japan og deres forbundsfeller blitt innledet allerede før USA offisielt gikk inn i krigen i desember 1941. Da Tyskland invaderte Danmark og Norge i april 1940, forbød president Roosevelt alle transaksjoner som involverte dansk og norsk eiendom i USA uten bemyndigelse fra finansdepartementet.⁷ Sommeren og høsten 1940 ble kontrollen utvidet suksessivt til å omfatte midler tilhørende stater som ble okkupert av nazistene: Nederlandene, Frankrike og Balkanstatene. Med disse foranstaltningene forsøkte Foreign Funds Control å motvirke okkupantenes forgrep på verdipapirer i de landene Tyskland hadde inntatt i Europa, og å forhindre at okkuperte lands verdier (i USA) kunne utnyttes av nazistene. Andre formål var å hindre nazistene i å få tak i den utenlandske valuta de hadde stort behov for og å beskytte amerikanske finansinstitusjoner mot å bli benyttet av nazistene.⁸ I juni 1941 ble kontrollen utvidet til å omfatte også Italia og Tyskland, og en måned senere ble resten av Europa inkludert sammen med Japan og Kina. Det primære formålet med disse bestemmelsene var å forhindre kamuflasjeoperasjoner.

Da USA gikk inn i krigen i desember 1941, var alle forberedelser for den økonomiske krigføringen blitt gjort. Alien Property Custodian konfiskerte fiendens eiendeler, som før dette kun hadde vært sperret. De utenlandske verdiene som ble sperret talte syv milliarder dollar, fordelt på 35 land, og omfattet banktilgodehavender, gull, verdipapirer, patenter, varer og mer enn 4000 bedrifter.⁹

Konfiskasjonspolitik

Den britiske regjeringen bedrev en lignende konfiskasjonspolitik, og et spesielt ministerium for økonomisk krigføring (Ministry of Economic Warfare, MEW) ble opprettet, tilsvarende første verdenskrigs Ministry of Blockade. Da nøyaktige planer for økonomisk krigføring var utarbeidet, med start allerede i 1936, var britene godt forberedt da Storbritannia den 3. september 1939 erklærte krig mot Tyskland. MEW hadde beregnet Tysklands (antatte) økonomiske problemer under krigs-

tilstand (produksjon, lagre, tilførsler) og planlagt å utnytte disse svakhetene.¹⁰

På samme måte som i USA, sto ministerienes forskjellige interesser i strid med hverandre også i Storbritannia. Iblant virket det som om «krigen» mellom ministeriene ble utkjempet med samme blodige alvor som den virkelige krigen. Handelsdepartementet ville, med tanke på valutareservene, holde eksporten på høyest mulige nivå, men MEW foretrakk å stoppe alle nøytrale staters handel med aksemaktene.¹¹

Tyskland hadde fra og med den 15. januar 1940 sin egen Alien Property Custodian Act: Die Feindvermögensverordnung. Den kunne tillempes på alle fiendestaters borgere, men ikke alle juridisk selvstendige bedrifter ble dekket av den, ikke engang når et selskap helt eller delvis var eiet av utlendinger. Det fantes en åpning i definisjonen av «fiende», fordi nazistene ville fortsette handelen med de nøytrale statene, noe Det tredje rike var mer avhengig av enn de allierte var. Konsekvensen av dette var at en bedrift på tysk område kunne stå under utenlandsk kontroll uten av den grunn å bli «fiende» etter bokstaven i Feindvermögensverordnung. Det var bare justisministeriet som kunne bestemme om en kontrollør skulle oppnevnes eller ei.¹² Alt kom an på omstendighetene, og det kunne iblant – som i tilfellet Adam Opel AG – gi opphav til besynderlige situasjoner.

General Motors

Opel A.G.¹³ i Rüsselsheim i Tyskland, et heleiet datterselskap av General Motors (GM), forble under amerikansk kontroll i nesten et år etter Hitlers krigserklæring mot USA. Det amerikanske flyvåpennets fly, som ble bygget av General Motors i USA, kjempet mot Luftwaffes fly, som ble bygget av Opel. Denne bedriften var også (sammen med Ford) Tysklands største stridsvognsprodusent.

GM ble kontrollert av familien Du Pont, som samarbeidet intimt (patenter, karteller) med I.G. Farben. På 1930-tallet hadde GM satset 30 millioner dollar i I.G. Farbens fabrikker, og bedriften forsvarte nå sin policy med at den ikke kunne trekke denne kapitalen tilbake. Til nazistene forærte Opel, som I.G. Farben, en sum tilsvarende en halv prosent av de totale lønnsurgiftene. Fra 1935 var Opel fullt sysselsatt med produksjon av lastebiler for hæren, panservogner og stridsvogner, og selskapet laget 50 prosent av

motorene til Luftwaffes Junkerfly JU 88. Kontaktene mellom GM-ledelsen (med en del hel- og en del halvhjertede fascister) og Berlin var glimrende.

James D. Mooney, sjef for GM i Europa, sto på meget god fot med Hitler og ble, i likhet med Jacob Wallenberg, kommandør av den tyske ørns fortjenesteorden. GM-sjefen var også innblandet i spionasje for Berlins regning, og var ifølge en rapport «like gal som en hvilken som helst nazi». Opels produksjons- og salgsstrategier ble i årene 1942 til 45 utviklet i intimt samarbeide med GM-fabrikker verden over, og det dreide seg om blant annet produksjon og sammensetning av motorene til Messerschmitt 262, verdens første jetdrevne jagerfly. De verdensomspennende tyske og amerikanske bedriftenes sammenflettede interesser førte til at myndighetene i Nazi-Tyskland var svært forsiktige med å bruke Feindvermögensverordnung. Dette gjaldt også bedrifter som var direkte fiendeeiet. Men en bedrift som GM kunne, på grunn av de tjenerne den gjorde Det tredje rike, neppe betegnes som «fiende». Å benytte Feindvermögensverordnung ville bare ha forstyrt det fruktbare samarbeid som ble opprettholdt gjennom hele krigen. Og hvis tyskerne hadde inntatt en hard holdning mot sine amerikanske internasjonale forretningspartnere, ville det også ha kunnet gi foranledning til ikke ønskelige ettervirkninger etter krigen.

Safehaven

Safehaven-programmet¹⁴ ble igangsatt for å motvirke tyske bestrebelser på finansielt og økonomisk å penetrere andre land etter krigen. En gjentakelse av nazi-epoken måtte unngås for enhver pris. Gjennom programmet forsøkte man å eliminere risikoen for at nazistene skulle erobre økonomisk makt ved hjelp av den plyndring som forekom i de okkuperte landene. Man ville også hindre utførsel av nazistenes formuer før Det tredje rikets forventede nederlag. De tyske kapitalinvesteringene i utlandet i krigens første fase måtte oppdages. Programmet var rettet først og fremst mot land som Spania, Sveits, Portugal og Sverige, som utgjorde trygge tilfluktssteder, *safe havens*, for tysk kapital og krigsbytte og tyske patenter.

Det første skrittet i dette programmet ble tatt i og med offentligjørelsen av de såkalte svartelistene, Proclaimed List i USA og Statutory List i Storbritannia. Den sistnevnte listen ble opprettet ved krigsutbruddet høsten 1939. Bedrifter og enkeltpersoner som drev forretninger med

Tyskland, Japan eller deres forbundsfeller, fikk sine eiendommer sperret. Personer eller bedrifter som gjorde forretninger med en slik bedrift, ble automatisk svartelistet og behandlet som fiender, med alle de ulemper dette medførte. Mange amerikanske forretningsmenn, ofte småbedriftsledere som handlet med Sør-Amerika, og som ikke hadde noen hemmelige avtaler med Tyskland, ønsket Proclaimed List velkommen av rent egoistiske grunner, for takket være denne, ble de kvitt en del vanskelige konkurrenter. Andre, som eksporterte hovedsakelig til Europa, led store tap.

Nazistene plyndret metodisk de okkuperte områdene for gull, smykker og kunstverker. «Aldri har en nasjon røvet og plyndret så systematisk som Tyskland under de nazistiske gangsterlederne», ytret general Clay.¹⁵ Under krigen kunne man ikke gjøre mye med dette, men den 5. januar 1943 tilkjennega atten nasjoner, blant disse USA, Storbritannia og Sovjetunionen, at overføringer av eiendom tatt som krigsbytte eller vunnet gjennom plyndring ikke skulle anses som legitim. Et år senere (februar 1944) ble også gull inkludert i fortegnelsen over slik eiendom.

De nøytrale landene i Europa ignorerte nesten helt denne deklarasjonen. Den første effekten av den var at man i disse landene satte enda mer inn på å skjule det plyndrede gulletts herkomst. På konferansen i Bretton Woods (juli 1944) inkluderte man også kapital som var utført fra de andre aksemaktene. Det var kjent at penger og verdipapirer for store beløp ble overført til de nøytrale statene med det formål å gjemme dem unna det truende nederlaget. I Resolution IV fra Bretton Woods-konferansen beskrives formålene med Safehaven-programmet og de forholdsregler som skulle vedtas.¹⁶

I oktober 1944 krevde de allierte at de nøytrale landene i Europa skulle vedta de bestemmelser som var blitt skissert i Resolution IV. De viktigste av disse var at alle nazistenes eiendeler skulle fryses, og at de transaksjoner som var blitt gjort med aksemaktene etter 1939 skulle utredes. Resultatet av disse utredningene skulle gjøres tilgjengelige for Washington. De nøytrale statenes svar var alle utilfredsstillende, og i en del tilfeller ble det ikke gitt noe svar i det hele tatt.

Utsiktene til å få drevet gjennom Safehaven-programmet etter krigen var heller ikke oppmuntrende, et faktum vi skal komme tilbake tilbake til senere i boken. Men før det vender vi tilbake til Enskildas engasjement i de kompliserte svensk-tyske kamouflasjeoperasjonene. Vi begynner med Bosch-affæren.